

II. FEJEZET

A türelmi rendelet hatása

A rendelet kinyomatása, a kancellária és a helytartótanács akadékoskodása. – A protestánsok öröme. – Tanácskozásaik 1781 végén. – Vay István javaslatai. – Tihanyi Tamás tervei. Konzisztórium és zsinat. – A pilisi konferencia. – A pesti „generalis conventus”. – Határozatai. – A köszönő felirat. – Vay és Horváth Imre fejtegetései. – Teleki József közbelépése. A február 28.-i audiencia Bécsben. – József megnyugtató, biztató szavai. – A katolikusok elégedetlensége. – A türelmi rendelet kihirdetése a megyei közgyűléseken. – Pest megye állásfoglalása, a katolikusok és protestánsok vitatkozásai. – Közgyűlési határozatok és tiltakozások. – Somogy megye a protestánsok ellen. – A katolikusok reménykednek, hogy a protestánsok túlkapásai elkedvetlenítik az uralkodót.

A rendelet híre az egyik oldalon, a protestánsok körében, örömet, a másikon megdöbbenést, bosszankodást keltett. Nyugalmat azonban nem. A szélesebb társadalmi rétegek József elhatározásáról először abból a hivatalos újságközleményből szereztek tudomást, amelyet lényegében Gebler fogalmazott meg, röviden összefoglalván benne a türelmi politika általános elveit s amely József okt. 13.-i utasítása értelmében előbb (okt. 17.) a Wiener Zeitungban, majd (okt. 20.) a Pressburger Zeitungban és – „Bécsből való közönséges tudósítások” címmel – a Magyar Hirmondóban napvilágot látott. A köznépek azonban sejtelve sem volt, hogy mi a jelentősége az uralkodó rendeletének, mivel ennek szövege nem is jutott el hozzá. Jellemző, hogy Kazinczy katona öccse ezredéhez a délvidékre utazva még a következő év januárjában is azzal szerezhetett magának Pest megye Duna-menti református községeiben szíves vendéglátást s nagy megbecsülést, hogy a bírókkal, esküdtekkal a tolerancia felől beszélgetett s a változásokat újságolta ne-

kik.¹ A katolikus vidéki nemesek közül azokat, akik olvastak hírlapokat, elsősorban a protestánsok hivatalképességének kimondása érintette kellemetlenül.² A bizonyosságot természetesen mindenki a magyar kancelláriához intézett rendelettől várta. Arra, hogy előbb-utóbb meg kell jelennie egy részletes intézkedéseket tartalmazó leiratnak, az említett újságközlemény szavaiból és a hivatalos ügymenet ismerete alapján egyaránt lehetett következtetni. Azonban bármily türelmetlenség kínozza is a protestánsokat, akik remélték, hogy a rescriptum sérelmeik orvoslását is tartalmazza majd, a helytartótanács hetekig a legnagyobb hivatali titok gyanánt őrizte a szöveget s mert a kancellária vezetői hasonlóképpen állig begombolkoztak, tág tér nyílt a találgatásokra.

A helytartótanács elzárkózása annál feltűnőbb, mert az uralkodó utasítása értelmében az okt. 25.-i rendeletet mielőbb ki kellett hirdettetnie a megyei közgyűléseken, másrészt pedig ki is kellett nyomtatnia. Mivel első megbízatása elől nehéz lett volna kitérnie, a leiratot november havában elküldötte a főispánoknak,³ de mert a közgyűlések összehívása jó időbe került, nyugodt volt, hogy nem egyhamar kerülnek napvilágra a türelmi politika elvei. Mindenképpen szabadulni akart azonban a kinyomatás kötelezettségétől. Könnyű volt ugyanis észrevennie, hogy amíg a megyei közgyűléseken a katolikusok tiltakozása lelohasztja majd a protestánsok lelkesedését, a tömegek körében a nyomtatott szöveg gyorsan és akadálytalanul alakíthat ki olyan erős közvéleményt, amellyel egyre nehezebb lesz majd szembeszállani.

Egy héttel az utasítás kézhezvétele után, november 2-án felterjesztésben fordult tehát Józsefhez és mintha csak kötelességtudatból tenné, felhívta figyelmét, hogy egész biztosan feliratok érkeznek majd a rendeletre. Tartózkodó figyelmeztetését a kancellárián Ürményi mindjárt javaslatná fordította át és nem titkolván el, hogy feleslegesnek tartja a kinyomatást, mivel az általános tolerancia-rendelet már úgyszemint ismeretes az újságokból, feltette a kérdést, vajjon valóban kívánja-e az uralkodó a szöveg nyomdába adását.⁴ Bár a feleletet József maga adta meg, haladéktalanul, határozottan és minden reményke-

¹ Váczy J.: Kazinczy Ferenc levelezése. Bp. 1890. I. k. 22. l.

² Ráday Gedeon írja Tarczalról, 1781. okt. 30. apjának: „Az mint veszem észre, az catholicusok éppen nem contentusok vele, nevezetesebben az tisztiségekre való aplicatiót veszik rossz néven.” (Ráday-Itár.)

³ A helytartótanács dec. 3. jelentette, hogy a rendeletet már leküldötte a főispánoknak, kivéve Ugoicsa, Bihar és Turóc megyét, mivel ezek főispánjai csak az imént nevezettek ki. (StR. 2934/1781.)

⁴ M. kanc. 5353/1781.

dést elhervasztóan, mert hangsúlyozta, hogy rendeletét semmiféle feliratra sem változtatja meg,⁵ a helytartótanács tovább akadékoskodott, hogy időt nyerjen a huzavonával. Újabb egy hét elmúltával ártatlan arccal tudakozódni kezdett tehát, hogy vajjon a leiratnak csak első részét, amely az általános intézkedéseket tartalmazza, vagy a kizárólag Magyarországot illető pontjait hirdesse-e ki? Ürményi természetesen most is melegen ajánlotta, hogy az utóbbiak közhírrétételétől annál inkább tekintsen el az uralkodó, mivel egyes ügyeket, mint amilyenek a dotáció, az iskola, a stóla problémája, – újabb fölvilágosításokat kérve felőlük – eleve függőben hagyott.⁶ Azonban az államtanács egyhangúlag ellene nyilatkozott, Löhr egyenesen a kancellária fejére olvasván a leirat szövegéből, hogy a fejedelem már régen megmondotta, hogy a rendeletet „azon pontok kivételével kell publikálni, amelyek felől még felvilágosítást vár”, tehát minden további kérdezősködés magától értetődően felesleges. Sőt Kressel és Gebler még ezeket a paragrafusokat is, tehát az egész szöveget minden kihagyás nélkül szeretnék volna kinyomatni. Az utóbbi indoklása szerint ugyanis hadd lássa csak a külföld, hogy az udvar semmiről sem feledkezett meg és állandó, jól megalapozott rendszer kiépítésén fáradozik, a protestánsok iránt ellenszenvvel viseltető magyar hatóságokat pedig hadd tartsa a közvélemény sakkban.⁷ Ha József – Löhr javaslatát fogadva el –

⁶ Az említett nov. 2.-i kancelláriai felterjesztést nem bocsátotta államtanácsi tárgyalásra, hanem közvetlenül így intézte el: Cum per nova iam publico idem, quod typo dari debet, notum sit et generale pro tota monarchia nec per representationes amplius mutari potest, sic resolutio mea, quin ulterius expectetur, typo edatur. (TJ. o.) Az ily értelmű rendeletet a kancellária „extra consilium” nov. 7 én bocsátotta ki. (A helytartótanácsához szóló leirat tervezetét Pászthory készítette el.)

⁶ M. kanc. 5606/1781.

⁷ StR. 2732/1781. – *Gebler*, nov. 22.: Ich finde ganz unbedenklich, den ganzen Inhalt des königlichen Rescripts durch den Druck zu publiciren. Es schadet nicht, dass über verschiedene Punkten noch nähere Bestimmungen vorbehalten werden. Denn hieraus ersehen in- und ausländische Protestanten, dass der Hot auf nichts vergessen habe und dass es um die Fassung eines soliden, beständigen Systems zu thun sey. Das Zutrauen vermehret sich hierdurch und, was ich besonders auch in Erwägung ziehe, die hungarischen dermalen durchaus katholische, den Protestanten abholden Stellen werden dadurch vor dem ganzen publico mehr gebunden. Alles, was in Toleranzsachen geschehen, macht der Regierung Ehre und verdient in der ganzen Welt ausgebreitet zu werden. Und endlich hat man ja auch hier die der Regierung ertheilte Belehrung durch die gestrige Zeitung kundgemacht und es ist sehr wohl, sehr heilsam daran geschehen, weil noch verschiedene Zweifel den Protestanten übrig bleiben konnten. Warum also nicht auch das Nehmliche in Hungarn, wo die Protestanten sogar wahres Recht haben, folglich der Sache nach viel nöthiger ist?

nem is ment ily messze, határozata a helytartótanács és a kancellária visszautasítását jelentette.⁸

A pozsonyi kormányzéknek azonban az iratváltás két hét nyereséget jelentett, az a körülmény pedig ügyességének további bizonyosága volt, hogy a nyomtatvány csak december 21-én, tehát újabb három hét elteltével látott napvilágot. Közben annyira leplezni akarta még a látszatát is, hogy az általános intézkedéseken, tehát az újságközleményekben foglaltakon kívül tüzetesebb határozat megjelenése esedékes, hogy Rát Mátyást, a Magyar Hirmondó szerkesztőjét megakadályozta, hogy lapjának, nov. 24.-i számába átvehesse az osztrák-cseh kancellária által az örökös tartományok részére kiadott hasonló rendeletet,⁹ úgy hogy a derék szerkesztő újságját a szoktnál kisebb terjedelemben volt kénytelen szétküldözgetni.¹⁰ A helytartótanács tehát a parancsnak valóban csak akkor tett eléget, amidőn már semmiféle titkolódzás sem segített, a protestánsok pedig törvényesen a szöveg birtokába jutottak, mivel közben az első vármegyei kihirdetés is megtörtént. A kényszerűségből kiadott latin irat¹¹ annyira kapós olvasmány lett, hogy alig győztek eleget nyomtatni belőle. „Nem lehet azt leírni, mily sokan könnyeznek örömben”, írta az egyik pozsonyi ágens s hogy minél többen megérthessék a rendelkezéseket, a protestánsok a leiratot magyar, német és tót fordításban is megjelentették 1781 utolsó napjaiban.¹²

⁸ A rezolúció, nov. 25., így hangzott: *Approbatum a me rescriptum iamiam mandatum in se continet, ut exceptis illis, super quibus adhuc informatio submittenda est, reliqua puncta per circulares intimaciones publicentur. In huius consequentiam omnis etiam tenor resolutionis typis mandandus est. Paragrapho solum 11: ordinatio a verbis caeterum hac occasione etc. usque subinde repraesentent etc. omittantur, addito tamen ulteriori, qui sequitur, tenore a verbis: una autem quasvis collectas etc. usque ad finem. Insuper totus §. 12., nec non tenor §. 16. omittendus est. Reliqua omnia puncta typis dentur. (U. o.)*

⁹ Ez a Wiener Zeitung nov. 21.-i számában jelent meg.

¹⁰ Mihályfalvi János ágens Ráday Gedeonhoz, 1781. nov. 24. Ráday-ltár. 1218. sz. – A nov. 24.-i szám a szokásos nyolc oldal helyett csak négy oldal terjedelmű. Rátnak csak lapja dec. 22.-i számában sikerült az örökös-tartományi, nov. 21.-i rendeletet magyar fordításban kiadnia „Ostria és csehországi rendelkezések” címmel, a magyar kancellária leiratát azonban még akkor sem.

¹¹ Egyik példánya – „Cum persuasum sit” szavakkal kezdődik s záradék, dátum nélkül „omnimode invigiletur” szavakkal végződik – ev. egyet. egyház ltára, I. a. 28.; 18.

¹² Mihályfalvi dec. 22.-i levele, u. o. 1224. sz. – Ugyanő mondja, hogy a helytartótanács nyomtatványából is látszik, „mely igen igyekezik azt, amit nyertünk, minden úton-módon megcsonkítani, mikor a többek közt ezen resolutionnak sem praambulomot, sem loci et diei dátumot nem engedtek tenni”, holott az osztrákoké és morváké így jelent meg.

1. A protestánsok állásfoglalása.

Mivel a kancelláriának és a helytartótanácsnak jó ideig sikerült elodáznia a rendelet kiadását, úgy hogy szövegéhez titokban is csak november közepén jutott hozzá Belezny Miklós, Ráday Gedeon¹³ és így egységes protestáns fölfogás sokáig nem alakulhatott ki, a nov. 4.-i baji tanácskozás általános intézkedéseken kívül egyebet nem is tehetett. Ez a szüreti összejövétel, amelyen mintegy 40–50 református nemes jelent meg, az evangélikusok részéről pedig négyen – Radvánszky Ferenc, Gradeczi Horváth Imre, Szirmay István, Pulszky Károly – voltak jelen, meghallgatva Ráday Gedeonnak a beszámolóját a bécsi audiencia óta bekövetkezett eseményekről, kimondotta, hogy december elején általános tanácskozást kell tartani elsősorban a gravamenekre várt rezolúciónak a megtárgyalása végett, a rendelet megköszönésére pedig egy deputáció kiküldését határozta el. A tanácskozáson kerületenként két-két kiküldött részvételét, továbbá az evangélikusok megbizottainak megjelenését kívánta meg, a tisztelgő küldöttséget azonban csak két tagúnak tervezte, mindjárt fel is kérve Ráday Gedeont, hogy ő legyen a reformátusok képviselője.¹⁴ Mivel ezt a baji összejövételt a tiszáninneni kerület főgondnoka, Vay István kezdeményezte, nem került fáradságába bevételnie a határozatok közé azt a pontot, amely szerint kívánatos volna egy közös főkonzisztórium felállítása. Vay a magyar református és evangélikus társadalom egységét óhajtott kifejezésre juttatni, nagyobb akciók kivitelére erejét felfokozni s ugyanakkor gyors elhatározásokra képessé tenni egy olyan állandó intézmény megszervezésével, mint a mindkét egyház vezetőit összetartó generale consistorium. A külföldi, főleg lengyel egyházzervezeti rendszer lebegett előtte mintaképül¹⁵ és elgondolása megvalósulását annál valószínűbbnek vélhette, mert az a Mária Terézia által is helyeselt külön református és evangélikus konzisztóriumok összekapcsolását jelentette. Indokolásában figyelmeztette az összejötteket, hogy a gravamenek várható orvoslása után a jövőben nehéz lenne közös néven szerkesztett folyamodványokat nyújtani be¹⁶ s

¹³ Rádaynak nov. 15-én Mihályfalvi küldte meg a „nagy titokban” megkapott rezolúció-szöveget, Belezny valószínűleg ugyancsak tőle kapta meg. (Ráday-ltár, 1215., 1216. sz.)

¹⁴ Ráday levele 1781. nov. 7-én Tarcal, apjához; Vay István id. Rádayhoz nov. 10. Berkesz, Ráday-ltár, 1213. és 1214. sz. – Vay nov. 10. Szilágyi Sámuelhez, Zoványi i. m. 153. l.

¹⁵ Ráday idézett, nov. 7.-i levelében írja apjának: „Ezen [t. i. tiszáninneni] superintendenciának az az opiniója, hogy az evangélikusokkal, mint Lengyelországban vagyon, egy consistorium állítódjon fel”.

¹⁶ Zoványi i. m. 153. l.

így fokozottan szükséges a vezetés állandóságáról gondoskodni. Tervének azonban, közvetlen barátain kívül kevés híve volt. A leghatározottabban a tiszántúli kerület ellenezte, amelynek azután főrésze volt az elgondolás zátonyra juttatásában, de mások is idegenkedtek tőle, így ifj. Ráday Gedeon, a dunántúli kerület főgondnoka, aki „sok okokra nézve” szeretne volna, ha mindkét egyháznak külön konzisztóriumuk marad.¹⁷

Hasonlíthatatlanul nagyobb megértésre talált az evangélikusok körében, akik azonnal meg is tették az első lépéseket. Még pedig annál szívesebben, mert élénken élt bennük a vágy, hogy az egész egyházi élet átszervezésével, a belső erők fokozásával alkalmazkodjanak a megváltozott idők követelményeihez. Úgy látszik, körükben nem volt olyan nagy a ragaszkodás a régi élet merev formáihoz, mint a reformátusok közt s így a felvilágosodás szelleméhez illő szervezeti átalakítások elől nem akartak kitérni, sőt – bizonyára a német protestantizmus hatása alatt is – készek voltak gyökeres újításokra. Csak így tudjuk megmagyarázni, hogy az első perctől fogva, amely szabadabb mozgást ígért számukra, nem annyira egyes gravamenek tárgyalására gondoltak, hanem átfogó, szerves reformokra, az egyházigazgatás átalakításán kívül az egész iskolázás, tanulmányi rendszer módosítására. Hogy mi foglalkoztatta őket állandóan, az kitűnik a tervből, amelyet a legközelebbi közös tanácskozásra kizemelt képviselőjük, megbízatásának hírére véve, szinte az első órákban készített.

Tihanyi Tamás, akinek a baji konferencia határozatából december elejére tervezett tanácskozáson meg kellett jelennie s akit ekkor még évek választván el a közszerepléstől, az alországbírói tiszttól, majd a hétszemélyes tábla bírójának méltóságától, idejét, energiáját korlátlanul egyházának szolgálatára fordíthatta, apjához intézett soraiban a teendőket a következőképpen vázolta.¹⁸ A reformátusok és evangélikusok hívják fel világi és egyházi előljáróikat, hogy dolgozzák ki a konzisztóriumok terveit, még pedig vallásuk elveinek, az udvarnak, a modern Európa szellemének, meg a saját helyzetüknek megfelelő módon s ezekből a javaslatokból készítsen egy bizottság rendszeres munkát. Hasonlóképpen készüljön el az iskolázás átalakításának terve, ezt, amennyire lehet, a Ratio educationis-hoz alkalmazva. Az alapítványokat, az elveszítetteteket is, pontosan írják össze, hogy áttekintésük után dönteni lehessen, melyek adhatók át az iskoláknak. Ugyancsak rendszeres adatgyűjtő munka előzze meg a filia-kérdés szabálya-

¹⁷ Ráday-Itár, 1213. sz.

¹⁸ 1781. nov. 20. Szügy; Tihanyi-Itár, Magy. Nemzeti Múzeum.

zását és az új vallásgyakorlatú helyek kijelölését, amelyek – ezt gyakorlati érzékével helyesen, ismerte fel – nem kizárólag a protestantizmus belső problémái, mert össze vannak szövődve a katolikus klérus jövedelmével, a stórával és éppen ezért a helyzet tisztázása is csak együttes rendezésükkel következhet be. Az összeírás – elgondolása szerint – nemcsak az elveszített egyházakat és az elszakított filiákat sorolná fel, hanem azt is, hogy melyikben és mikor szerveztetett katolikus plébánia, ugyanakkor feltüntetné, hogy a lakosok ma is egészen, félig, vagy harmadrésben protestánsok, megjelölne továbbá, hogy az egyes falvak milyen távolságra vannak a legközelebbi vallásgyakorlatos helytől és végül jeleznék a templom állapotát, hogy vajjon bezárt, romokban heverő-e. Az előkészítő munkálatok gyors elvégzése után pedig, felhasználva az alkalmat, hogy a türelmi rendeletet meg kell köszönniök, forduljanak kész javaslatokkal az uralkodóhoz.¹⁹ Mutassák be neki a konzisztórium kidolgozott tervezetét, azután tanulmányi rendszerük átalakított szisztémáját, amely a jó polgárok nevelését biztosítja és csak legvégül kérik a türelmi rendelet több hiányos pontjának módosítását, mint a stóla fizetése alóli teljes felmentést vagy az engedélyt, hogy a vallásgyakorlat megkezdéséhez szükséges száz család több szomszédos kis falu lakosságából is kikerülhet.

Mindezekből a tervekből világosan kitűnik, hogy az evangélikusok mit tartottak fontosnak és mit szerettek volna elsősorban elérni. Belátták azonban, hogy vágyaikat mérsékelniük kell. Egymás közti tanácskozásaik során feladták tehát a reménykedést, amelynek Tihanyi még kifejezést adott, hogy a konzisztórium-szervezet kiépítése során protestánsok kerülhetnek a kancelláriára, helytartótanácsra, a tanulmányi ügy reformjával kapcsolatban pedig a tankerületi igazgatóságokra, hogy ott egyházi, itt pedig iskolai ügyeiket legalább részben az ő vallásukat követő tisztviselők intézhessék. Nem látszott azonban előttük alaptalannak Tihanyi optimizmusa, hogy a belső reformok alapjául szolgáló tervek elkészülhetnek – ezeknek haladéktalanul neki is láttak, – éppen csak felvetődött a helyes gondolat, hogy egységes felfogást és határozatot egy zsinat tárgyalásaiban lehetne a legalkalmasabban kialakítani. Az evangélikusok szilárd meggyőződését, hogy átfigó reformokra szükség van, nevükben Tihanyi²⁰ a dec. 10-én Pilisre Beleznay Miklós elnöklete alatt összegyűlt kiküldöttek

¹⁹ Az alábbiak „Pro nota” című iratából, u. o.

²⁰ Beleznay 1781. nov. 16.-i szavaiból (Ráday-It-ár, 1216. sz.). hogy a pilisi összejövetele Tihanyi Tamás relációját is meg kell hallgatni, következethet, hogy a reformátusok az evangélikusok képviselőjét látták benne.

előtt is kifejtette.²¹ A pillanatnyi politikai helyzethez alkalmazkodva, elméleti elgondolása realizálásának a következő érvekkel akarta megnyerni a megjelenteket: A türelmi rendeletben az uralkodó nem intézkedik egyes ügyekről, mert a helytartótanács véleményét meg akarván ismerni, egyelőre elhalasztotta a döntést. Azonnal fel kellene tehát lépni, hogy megelőzzék a kormányhatóságot és biztosítsák a lehetőséget, hogy a fejedelem határozata számukra kedvezően üssön ki. Ilyen módon nem elég, ha feliratukban csak hálájukat tolmácsolják; ezen túlmenően egyrészt elő kellene adniok felfogásukat a legfontosabb függőben maradt ügyekről, így a stóla-kérdésről, amely elválaszthatatlan a filiáktól, másrészt engedélyt kellene kérni zsinat tartására, hogy azon megtárgyalhassák az iskolák és alapítványok ügyét, továbbá a konzisztóriumok problémáját, általában az egész belső egyházigazgatást.²²

A reformátusok felfogását Beleznay már nov. 16-án kifejezte: A türelmi rendeletnek vannak olyan pontjai, amelyek a protestánsok ellen magyarázhatók; a várható támadásokat ki kell védeni, ha pedig mód és alkalom nyílik többi joguk helyreállítására, folyamodványt kell benyújtani.²³ Ez a felfogás eleve útját állotta a reformvágy meggyökerezésének és Vay István terveinek keresztvezését is jelentette. Pedig a zsinat tervének akadt pártfogója a reformátusok közt is Domokos Lajosban, a tiszántúli református kerület főkúrátorában. Csakhogy ő nem jelent meg személyesen Pilisen, írásos javaslata pedig a zsinat feladatául azoknak a változtatásoknak a megtárgyalását tűzte ki, melyeket egy királyi rendelet a Heidelbergi Káté szövegében szükségesséknél jelezte.²⁴ Nem

²¹ Jelen voltak Beleznayn kívül: ifj. Ráday Gedeon, Szemere Ferenc, Vechelius János (a dunáninneni kerületből), id. Ráday Gedeon (a dunántúliból), Vay István, Szathmári Király József (a tiszáninneniből) reformátusok; Prónay László, Podmaniczky Sándor, Prónay Gábor, Szentmiklósi Pongrácz Boldizsár, Tihanyi Tamás (a bányai kerületből), Radvánszky Ferenc, Fejérváry Károly, Szulyovszky Sándor (a tiszaiából) evangélikusok. (Ev. egyetemes egyház ltára. I. b. 1.; 15., a tanácskozás jegyzőkönyve.) Az evangélikusok annyira meg voltak győződve, hogy ez a pilisi tanácskozás a belső ügyeket fogja megbeszélni, hogy Perlaky Gábor dunántúli szuperintendens 1781. dec. 27.-i levelében, amiatt mentegetőzve Tihanyi Dániel előtt, hogy a meghívó késedelmes kézbesítése következtében az ő kerülete nem tudta magát képviseltetni, még mindig azt írta, hogy „az oskolákról, fundátiokról, consistorium és más érdeemes dolgokról” folyt ott a tanácskozás. (U. o. III. e. 17.; 207. l.).

²² Tihanyi Tamás feljegyzése sk. fogalmazványában és tisztázataiban „Pilis anno 1781 d. 11. Decembris. Proiectum de quibus deliberandum venit” felirattal, Tihanyi-Itár.

²³ Ráday-Itár, 1216. sz.

²⁴ A káté kinyomatását József 1781. aug. 1-én csak a katolikusokat sértő részek kihagyásának feltételével engedélyezte, mint erről a tiszántúli ke-

kétséges, hogy a zsinat, ha egyszer összeült, szélesebb körben folytatta volna tárgyalásait, ismeretes volt azonban az is, hogy Domokos kerülete ellenezte a leghatározottabban Vaynak a tervét, a konzisztóriumot.

Valószínűleg ezek az ellentétek is közrejátszottak, hogy a tanácskozásokon a belső reform, az egyházigazgatás és iskolaügy átfogó rendezésének terve háttérbe szorult, arra vonatkozólag pedig, hogy legyen-e zsinat vagy sem, a döntést egyelőre elhalasztották a január 29-én Pesten kezdődő összejövetelig. Ilyen módon csak a türelmi rendelet által kifejezetten függőben hagyott kérdésekről intézkedtek. Tehát mivel abban (14. §.) az uralkodó utasítást adott a per alatt álló filiák visszaadására, elrendelték az 1725 óta elvesztett leányegyházak összeírását. Továbbá, mivel ugyanő ígéretet tett, hogy az alapítványok és az oktatásügy felől csak meghallgatásuk után fog dönteni (11. és 12. §.), utasították a kerületeket egyrészt az elveszített és meglévő alapítványok pontos összeállítására, másrészt az iskolaügyet illető nézeteiknek az írásbafoglalására, hogy azokat a pesti összejövetel tárgyalás alá vehesse.²⁵ Felkérték továbbá Vay Istvánt a köszöntő felirat elkészítésére, hogy azt ugyancsak a pesti tanácskozáson felülvizsgálhassák.

A reformátusoknak és evangélikusoknak ezen a „generalis conventusán”, amely 1782. február 2-án Zay Péter és Belezny Miklós elnöklete alatt kezdte meg tanácskozásait, a kerületek képviselői jegyzőkönyvbe foglalták,²⁶ hogy hálás érzelmektől áthatva, Józsefért, ha kell, életüket és vérüket áldozzák, elfogadták Vay latinnyelvű felirat-tervezetét, sőt az evangélikusok megbízásából Gradeczi Horváth Imrétől készí-

rületet a kancellária útján értesítette. Rezolúcióját kiadta Marczali: Magyarország története II. József korában. II. k. 513. l. Az előzményekre v. ö. StR. 1259/1781., hol József sk. elrendeli az ügy felől a bécsi cenzúra-bizottság megkérdezését. (L. még Szent-Királyi M.: H. G. Bretschneider első budai éve. Bp., 1938. 64., 88. l.)

²⁵ Mivel a türelmi rendelet az iskola-reform felől egy-két év. és ref. Megkérdezését helyezte kilátásba, az összejövetel kimondotta, hogy a pesti tanácskozás előtt senki se nyilatkozzék, hanem, ha megkérdeznék, mentegetőzzék, hogy hitsorsosai tudta és beleegyezése nélkül nem mondhat véleményt, ha pedig nagyon szorongatnák, kérjen haladékat az ügy megbeszélésére.

²⁶ Jegyzőkönyve: Ráday-ltár, 1242. sz. – Jelen voltak az evangélikusok képviselőiben: br. Hellenbach György, Prónay László, Tihanyi Dániel (a bányai kerületből), Radvánszky Ferenc, Szulyovszky László (a tiszaiából), Adonyi György, Lehoczky György (a pozsonyiból), Benzur József (Pozsony városából), Németh Mihály, Matkovics Pál, Tóth Pál (a dunántúliból), Liszy György (Sopronból), a reformátusok képviselőiben: ifj. Ráday Gedeon, Pázmándy Sámuel és József, Sándor Gergely (a dunántúliból), Vattay Pál. Darvas Ferenc (a dunáninneniből), Vay István, Bernáth József (a tiszánmeniből). Rédey Ferenc, Bay Ferenc (a tiszántúliból), Szombati János (Debrecenből).

tett német folyamodványt is,²⁷ hogy ezzel a mindkét fél érzékenységét kímélő salomoni ítélettel elejét vegyék a megbántódásnak, a két irat átadásával megbízták ifj. Ráday Gedeont és Prónay Lászlót, akiket arra is felhatalmaztak, hogy tájékozódjanak Bécsben a zsinattartás engedélyezése felől és ha a körülmények kedvezőek, határidőül szept. 1.-t, helyül pedig Losoncot jelöljék meg. A türelmi rendelet végrehajtásának megfigyelését az ágensek kötelességévé tették; a kerületeknek tehát hozzájuk kellett beküldeniök a híreket, nemkülönbén az értesítéseket, hogy mely falvak akarnak kérni vallásgyakorlatot, továbbá az adatokat, amelyek a pap- és tanítótartás anyagi alapjaira, a korábbi gyakorlatra és az attól való megfosztásra egyaránt vonatkoztak. Régi szabadságaik fenntartása érdekében jogászi okoskodással elrendelték, hogy az ágensek a falvak folyamodványait közvetlenül az uralkodónak adják be. Ez a határozat, mint a következmények megmutatták, nem volt szerencsés, mert csak azt eredményezte, hogy a kérvények több fórumot jártak be és így később nyertek elintézését, a nélkül, hogy a hivatalok eljárásának elvi háttérét az uralkodó és tanácsadói még csak sejtették volna is. Önmaguk biztatásánál ugyanis semmivel sem ért többet az az okoskodásuk, hogy a nyilvános vallásgyakorlat – tehát nem a türelmi rendeletben körülírt magángyakorlat – egész Magyarországon azért illeti meg őket, mert a király megerősítette azokat a törvényeket, amelyek legszélesebb körű jogaikat biztosítják. Az evangélikusok által a zsinat, a közös konzisztórium, a két egyház azonos igazgatási szervezete és az iskolázás kérdéseiben kidolgozott terveket, amelyek tehát a Tihanyitól kezdettől fogva előtérbe helyezett problémák megoldására szolgáltak, átadták a megjelenteknek, hogy az egyes kerületek vizsgálják át azokat, nézeteiket pedig közölik azon hat deputátus valamelyikével, akiket, t. i. id. Rádayt, Vay Istvánt, Domokos Lajost, Prónay Gábort, Tihanyi Tamást és Benzur Józsefet, megbízták, hogy az iskolaügyről tájékoztassák a helytartótanácsot.

A belső reform kérdését így a pesti tanácskozás nagyon lagymatagon intézte el. Mivel a helytartótanáccsal való tár-

²⁷ Ráday Gedeon 1782. febr. 22-én írja Bécsben tartózkodó fiának, miért döntöttek úgy, hogy mindkét folyamodványt beadják: „...az úr Vay uram nagyon inhaereált annak, hogy az köszönet feltétele az pilisi beszélgetésben reá biztatott: az Augustana confession levő atyafiak pedig Horváth uramat kérték, sőt az Sáros vármegyei uraknak instructiójokban is volt, hogy azt Horváth urammal tétessék fel.” (Ráday-ltár.) – A pilisi összejövétel csak Vaynak adott megbízást, s jegyzőkönyve szerint a Pestre jövő deputátusokat arra kérte, hogy „reflexiones, si quae in rem hanc porro occurrent, adferre non intermittant”, (Ev. egyet, egyház ltára, I. b. I.; 15.), amit az evangélikusok úgy értelmeztek, hogy ők is elkészíthetik a köszönő iratot.

gyalás eleve csak az iskolázásra, tanulmányi rendre szorított, az egyházigazgatás, a közös konzisztórium problémái rajta fel sem merülhettek. Tehát az a kijelentés, hogy a tárgyaláson résztvevők informálására a kerületek küldjék be reflexióikat, voltaképpen elodázást, sőt Vay és az evangélikusok terveinek eltemetését jelentette. Semmiesetre sem lehetett ugyanis várni, hogy a kerületek megvalósításra érdemes terveknek tekintik majd a munkálatokat és még kevésbé volt remélhető, hogy kellő felhatalmazás nélkül, sőt a többség húzódozását látva, a hat kiküldött nagyon exponálja magát a reformok érdekében. Végso következésében mindez a kezdeményezés elejtését jelentette, a kétségtelenül meglévő jó alkalom elszalasztását.

Ráday Gedeon és Prónay László, akiknek a magyar protestantizmus háláját kellett Bécsben 1782 februárjában József előtt tolmácsolniok – amit annál nagyobb örömmel tettek, mert csak az imént nyerték el a báróságot – két olyan köszönő iratot kaptak tehát kezükbe, amelyek közül a pilisi és pesti tanácskozás húzódozó állásfoglalása következtében csak az egyik, a német nyelvű kérte az uralkodótól a belső reformok megvalósítására egy zsinat összehívását. Ezt Gradeczi Horváth Imre lelkesen, lendületesen fogalmazta meg. Az öreg Rádaynak, a költőnek nemcsak szép stílusa tetszett. „Az én ítéletem szerint – mondotta – tsak anyival különb az Plinius Panegyricusa az ditséretekre nézve Trajanushoz, hogy hoszszabb. De ez még jobban megösmerteti urunk characterét, mint amaz az Trajánusét.”²⁸

²⁸ 1782. márc. 16. Pest, fiához (Ráday-ltár.) Horvátinak a munkálata, a folyamodványszerű részek, pl. a zsinatra és stólára vonatkozó fejtegetések elhagyásával, nyomtatásban is megjelent, névtelenül és a következő címmel: Tribut der Dankbarkeit für die von Ihro Röm. Kais. Majestät dem zweyten Joseph eingeführte Toleranz in kaiserl. königlichen Staaten von einem allgemeinen Patrioten. 1782., (H. n.) 44 l. (Fővárosi Könyvtár, Ballagi-gyűjt. 166. k.). Kiadására többen gondoltak, amint kitetszik id. Ráday Gedeonnak fiához intézett febr. 22. és márc. 16.-i soraiból: „Én az német köszönésbe semmi egyéb hibát nem tartok, hanem hogy igen hosszú s majd inkább nyomtatás alá való, mint beadásra, kivált felséges nagy fejedelmünk méltó ditsereiteiért. Az mint hogy ötsém viceispán Darvas Ferentz uram publice mondotta, hogy méltó volna kinyomtatni illyen titulus alatt: Der danckbahre Protestant vagy Die danckbahren Evangelischen in Ungarn”. „Még emellett jónak tartanám, ha kinyomtatódnék... Horváth uram utolsó munkája is, mely minthogy bé nem adódott, tsak úgy, mint privatus ember hálaadó szívének kinyilatkozásai sub anonymo mehetne bé. Ez kivált a német országok előtt igen kedves volna.” Bár csak feltevés, hogy a röpirat és Horváth munkálata azonos, a valószínűség mellett szólnak a nyomtatott szöveg orosz utalásai, így Nagy Péter toleranciájának méltatása, annak kiemelése, hogy Oroszország vallástürelme következtében nyerte el protestáns, német lakosságát, vagy az a hivatkozás, hogy egy

A másik irat, Vay István latin munkája hosszas fejtegetések során bizonyította, hogy egyrészt Horvátország, Szlavónia, Dalmácia és a magyar városok jogosan nem akadályozhatják meg a protestánsokat a megtelepedésben, másrészt pedig a királyt Magyarországon megilleti a hatalom az efféle kizáró jellegű törvények és privilégiumok megváltoztatására, sőt eltörlésére. A dolgozat felfogása, szelleme, következtető módszere, sőt érvelése pontosan ugyanaz, mint amely a gravamenek előadását és a kíséző folyamodványt jellemezte, azzal a kiegészítéssel, hogy kétségtelenül Teleki hatása alatt most már Vay is hivatkozott egyrészt az emberi jogokra, amelyek sértetlenségét a társadalmak keletkezésének és fennmaradásának feltételül tekintette, másrészt pedig a nemzetközi jogra, mint amely szentesíti a magyar protestantizmusnak békekötésekben körülírt helyzetét.

Úgy tűnik fel, mintha a jogász köznemességet megszemélyesítő Vayt valósággal bántotta volna, hogy ezekre a dolgokra annakidején nem tért ki²⁹ s mulasztásával mintegy alkalmat adott a katolikusoknak olyasféle ellenvetésekre, hogy az uralkodó nem jogosult országgyűlésen kívül megváltoztatni azokat a törvénycikkeket, amelyek a társországok különleges helyzetét nemcsak közjogi, hanem vallásügyi téren is biztosítják. Vay mostani cáfoló fejtegetéseiből látszik, hogy nem volt nehéz pótolnia előző munkájának hiányait. Abban sem kételkedhetünk, hogy régi bizonyításainak tömegét egy újabb fejezettel kiegészíteni számára alig jelentett egyebet, mint egy játékoskedvű tervezőnek a labirintus rajzába, amelyen a vonalak irányát ő oly magától értetődően tudja követni, egy fejedelmi megbízó kedvéért újabb kis hálózatot beleilleszteni. De mindenképen megkapó a készség, amellyel ez az aulikusnak semmiképpen sem nevezhető tiszavidéki nemes a maga jogi tudását és magyar szellemű dialektikáját valósággal azért bocsátja uralkodója rendelkezésére, mert tisztázni szeretné őt a katolikusoknak törvénytelenséget emlegető vádjai alól és meg akarja erősíteni a rendelkezési jogosságáról táplált hitében. Azt sem szabad elhallgatnunk, hogy fejtegetései az eljövendő horvát szeparatista mozgalom egyik érvét cáfolják, azt, amely éppen az általa tárgyalt országgyűlési artikulusokból, a katolikus vallás kizárólagosságából akarta kiszedni a társországok függetlenségének bizo-

akadémia, mint a szentpétervári, vitathatatlanul többet használ az államnak, mint nagy tömeg kolostor. Az efféle érveket első sorban egy szépebbégi emberről találjuk természetesenek.

²⁹ Munkálatának első bekezdésében mondja, hogy Horvátországra és a városokra vonatkozólag „iura evangelicorum deducta non esse confiteri debeamus”.

nyítékait. Ezzel a nemsokára egyre erősebben felhangzó érveléssel szemben utalt Vay nyomatékosan olyan tényekre is, mint amilyeneket a drávántúli református magyar telepek jelentettek.

Bármily hüen fejezte ki Horváth és Vay munkálata a magyar protestantizmus két ágának felfogását, sőt érzelmeit, formailag nem illettek össze. Vay fejtegetései túlságosan bizonyító jellegű okoskodások voltak s így kevésbé alkalmasak, hogy egy hálafelirat szerepét játsszák el. Pedig hely és idő s nem utolsó sorban a szokások ilyent kívántak meg. Hamarosan meggyőződött erről a deputátusok egyike, Ráday is, aki már február eleje óta Bécsben forgolódott, hogy az audienciát előkészítse és kipuhatólja az uralkodó tanácsadóinak véleményét, hangulatát, vajjon mit lehetne elmondani a nélkül, hogy a fejedelem jóindulatát eljátszanak. Kaunitz bizalmas munkatársát, Spielmann udvari tanácsost³⁰ éppen úgy felkereste, mint az államtanács tagjait, akik közül Gebler és Kressel ismételten alkalmat adtak neki hosszabb beszélgetésre. A fő témának természetesen a vallási kérdésnek kellett lennie. Ráday azonban aligha csak a türelmi politika akadályairól számolt be; bizonyos későbbi jelekből arra lehet következtetnünk, hogy a magyar protestantizmus jogi helyzetéről, törvényekben biztosított egyenlőségéről is előadta az otthon oly jólismert érveket s ezek nem hangzottak el hatás nélkül. A beadványra vonatkozólag azt a tanácsot kapta, hogy semmi esetre se nyújtsanak be egyidejűleg két iratot, mivel ennek az a látszata volna, mintha kételkednének az uralkodó latin tudásában s mert a múlt évi hasonló eljárásukért is „megítélték” őket. Az éppen Bécsben tartózkodó Teleki Józsefet hívta tehát Ráday és Prónay segítségül s vele együtt határozták el, hogy a hazai anyag felhasználásával egészen új munkát készítsenek.³¹

A fogalmazásra maga Teleki vállalkozott. Mint gyakorlott író, sikeresen kerülte el a barokk túlzásait, a fellengző frázisokat éppen úgy, mint a szerkezetet felbontó kitéréseket. Nyugodt hangú, arányos munkájának lendületét így az érzelmek őszintesége adja meg, a hála és ragaszkodás keresetlen kifejezése.³² Mivel hosszas fejtegetésekkel nem terhelte meg

³⁰ 1790-ben államreferendárius.

³¹ Az elmondottakra l. Ráday leveleit apjához, 1782. febr. 3., 7., 14., 20., 25., márc. 12., 14. (Ráday-ltár.)

³² Mindezek az erények még szembetűnőbbek, ha Teleki munkája mellé helyezzük a többi tervezetet. Pl. az egyiknek – szerzője bizonytalan – első mondatai így szólnak: Triumphat tandem charitas et totius legis compendium et christianae fidei spiritus; ipseque religionis amor cum iustitia et humanitate coniungi gratulatur. Reviviscunt sepulta quasi hucdum et hominum et civium

előadását, igen meggyőzően hat érvelése, amellyel ugyanazt bizonyította, mint Vay: Az uralkodó jogosan járt el, amidőn gyakorolta döntőbírói hatalmát, a társországokban és városokban pedig engedélyezte a vallásgyakorlatot. Úgyesen utasította vissza Teleki a katolikusok körében egyre hangosabban hallatszó kifogást, hogy a vallásügyi rendszer módosítása, az országgyűlés hatáskörébe tartozik s így arra Józsefet fejedelmi hatalma nem jogosította fel. Megjegyzése, hogy az uralkodó nem önkényesen járt el, hanem a hazai törvények és az igazság szellemében, azt jelentette, hogy a protestantizmus a türelmi rendeletet olyan intézkedésnek tekinti, amely régi törvényes állapotába helyezi őt vissza, a bécsi és linzi békék pontjaihoz kapcsolódik s azok szellemét érvényesíti. Nemcsak a hazafiatlanság, az alkotmány megsértésének vádja alól mentette fel a protestantizmust ez az érv, amely egyébként Bécsben, mint látni fogjuk, nem maradt hatástalan, hanem alkalmat adott Telekinek azon általános kérelem tolmácsolására is, hogy az uralkodó a türelmi rendeletről függőben hagyott kérdéseket is intézze majd el igazságos döntésével.³³

A belső szervezet, a konzisztórium, a zsinat, továbbá az iskolázás és a stóla problémája tartoztak ebbe a kategóriába. Róluk azonban a felirat nem emlékezik meg a legszükszavúbb utalással sem. A deputátusoknak volt ugyan felhatalmazásuk ezeknek a kérdéseknek a mellőzésére, hiszen a pesti konferencia úgy határozott, hogy a körülményekhez képest szabadon járhatnak el, kétségtelen azonban, hogy nem egyedül az illendőség tartotta őket vissza, hanem maguk is jobbnak vélték elhagyni azokat a pontokat, amelyek felől otthon még nem alakult ki egységes felfogás. Kapóra jött nekik, hogy éppen ezekben a napokban (febr. 19.) értesültek az ágensek egy császári rendeletről, amely megszabta, hogy a jövőben miként kell a folyamodványokat kiállítani és a külső formák elhanyagolása esetén a kérvények félretételével fenyegetőzött. Így még köny-

et fidelium subditorum inra; ipsa denique pax et concordia, legitimaque libertas sub salutifero tam faustorum siderum influxu felicitatem populorum sub beneficio S. M.-is V. sceptrum aemula fide et zelo coniunctorum summa cum contentione moliantur. (Evang. egyet, egyház ltára. I. b. 4.; 21.) – Teleki fogalmazványa: Magy. Tud. Akadémia. Kézirattár. Egyház és bölcs. ívrét. 36. III. 55–58: L; tisztázata: StR. 585/1782. (*Iratok*.)

³³ Balogh Péter, az evangélikusok későbbi vezére és főgondnoka 1782. mára 20. a „Gróf Teleky József úr mesteri pennájából kifolyt remek munká”-ról mondja, szembeállítva a Horváth- és Vay-féle tervezetekkel: „Megvallom, hogy ebben (ha némely erős s talán a fejedelemnek, legalább a ministeriumnak rólunk feltett vélekedésével meg nem egyező tzikelyeket kiveszem) több az erő, nagyobb az öszvekötés s inkább lehet a mi dolgainkra szabni”. (Ev. egyet, egyház ltára, III. e. 17.; 241–42. l.).

nyebben. határozták el, hogy a stólára, a zsinatra s a többi problémára vonatkozó óhajaikat majd az ágensek terjesszék elő később külön-külön – ez természetesen az evangélikus és református ügyek összekapcsolását eleve megakadályozta – maguk pedig megelégedtek azzal, hogy a Telekitől megfogalmazott hálaíráshoz mint promemoriát hozzáfűzték Vay két rövid munkálatát, noha ezek csak a tartalom bővebb variációját jelentették.³⁴

Az audiencián, február 28-án, Ráday és Prónay ezt a három iratot nyújtotta tehát át az uralkodónak, s így az államtanácsosok nem szerezhettek tudomást arról, hogy otthon egyeseket milyen kérdések foglalkoztatnak. Amit megtudtak, az mindössze annyi volt, hogy a protestánsok hálásak az intézkedésekért, de nagyon aggódnak amiatt, hogy a türelmi rendelet végrehajtását a katolikusok ellenszegülése megakadályozza, vagy legalább késleltetni fogja. A kihallgatáson természetesen több dolgról esett szó, hiszen ez egy óránál hosszabb ideig tartott, azonban elsősorban az időszerű vonatkozások kerültek szóba.³⁵

József, miután Ráday előadásából megismerte az iratok tartalmát, igyekezett megnyugtanni a két követet, hogy nincs ok aggodalomra, mintha a katolikusok ellenállása más belátásra bírhatná, noha sajnálja, hogy a megyék tiltakozása következtében rendelete még nem lépett életbe. Panaszait azzal a tanáccsal és biztatással hártotta el, hogy ők is kerüljék a kihirdetés alkalmával a megyegyűléseken a vitatkozásokat, „mérges összeveszéseket”, az ellenszegüléssel pedig ne törőd-

³⁴ Ráday apjához intézett márc. 1.-i levelében mondja: „Beadta ugyanakkor [Józsefnek] Cons. Prónai úr azon munkát is, az mely, úgy mondja, Vaji István úr által készítettött, ezeknek, melyeket felyebb említek, megbizonyítására”. – Vay munkálata: StR. 585/1782. (*Iratok*.)

³⁵ Az audienciáról rendelkezésünkre állanak Rádaynak apjához és Prónaynak Tihanyi Dánielhez márc. 1-én, tehát közvetlenül a kihallgatás után írott levelei. (Ráday-ltár, eredeti és Magy. Nemzeti Múzeum, Törzsanyag 1781. év „Religionaria” feliratú kötet 66. l, másolat), továbbá ugyancsak Prónay rövidebb értesítése márc. 8. Balogh Péterhez (Ev. egyet, egyház ltára, III. e. 17.; 247. l.). Mindezek a levelek egybehangzóan mondják el a kihallgatás lefolyását, előadásuk hitelessége is vitathatatlan, a részletekre azonban nem terjeszkednek ki. Mint Ráday írta apjának: „Az egész dialógust leírni lehetetlen volna, mivel annak árkusok kellenének, az nevezetesebb particularításokat azért csak akkorra hagyom, az midőn az Isten leviszen, hogy akkor szóval elbeszélhesem” s mint Prónay írta Balognak: „Mindeneket elé fogok beszélni, de leírni lehetetlen”. Mivel így a két deputátus előszóval adott hírt az uralkodó bizalmasabb és kényesebb kijelentéseiről, Balogh márc. 20.-i levelének azon részét, amelyben idézi Józsefnek a primásra vonatkozó szavait, szintén helytállóan tekinthetjük. Balogh ugyanis ebben a levelében a Prónaytól nyert információk alapján szól a kihallgatásról. (l. h. 241–42. l.).

jenek, mert a feliratokat ő elveihez híven fogja elintézni. Egy szabad nemzetnek meg lehet azt engedni, hogy reprezentációt tehessen – tette hozzá malíciával, aminek a fullánk ját azonban a deputátusok nem vették észre, mert elbűvölte őket a szeretetreméltóság, jóindulat és őszinte nyíltság, amellyel az uralkodó megismertette velük valláspolitikai nézeteit, felfogását. Hosszú gondolkozás után – hallotta a két követ József vallomását – már régen elvégezte magában, hogy megvalósítja a vallási türelem gondolatát, ezzel protestáns alattvalói boldogságát évszázadokra biztosítja s így nem adódhat semmi olyan alkalom, amely feltett szándékától elvonhatná.³⁶ Azt akarja elérni, folytatta, hogy egyedül az érdem, keresztényi erény és jellem, ne pedig a vallás számítson a polgári életben, éppen úgy, mint a katonaságnál, ahol csak úgy ismeri az embereket, hogy ez jó generális, az derék ezredes, vallásukat azonban nem kérdi, de az nem is érdekli. Szeretné szívét és lelkét önteni mindenkibe, hogy a vallás ne legyen többé ok a gyűlölködéssre. De éppen mert semmi sem oly kedves előtte, mintha kölcsönös szeretet, béke és nyugalom érvényesül a különböző vallásúak közt, elvárja – intette a protestánsokat –, hogy ők is őszintén igyekezzenek békességben élni a katolikusokkal. Majd a részletkérdésekre fordítva a szót, különös melegséggel ismételte meg, hogy a hivatalokban való alkalmazásnál a vallás már csak azért sem jelenthet többé akadályt, mert jól tudja, hogy a magyar protestánsok közt sok érdemes és tanult ember van; mint példára és kezdetre gr. Teleki József-re hivatkozott, akit néhány nappal előbb nevezett ki Békés megye adminisztrátorává. A panaszos megjegyzésre, hogy a hétszemélyes és királyi tábla protestáns jurátusokat egyáltalán nem vesz fel, félesztendőben jelölte meg azt az időt, amelynek elmúltával az ilyesféle kérdések többé fel sem vetődhetnek. Viszonzásul azonban azt kívánta, hogy a protestánsok meg azokban a megyékben, amelyekben többségben vannak, a kiváló katolikusokat ne mellőzzék a tisztújításokon, hanem ők is valláskülönbség nélkül csak az érdemet mérlegeljék. Jótanács gyanánt kötötte lelkükre: Ne törődjenek azzal, hogy nem nyilvános vallásgyakorlat címén jutnak új templomokhoz; kezdetnek elég, hogy egyáltalán módjukban van élvezni a szabad vallásgyakorlat előnyeit.³⁷

³⁶ Ráday levelének szavai. – Prónaynál olvassuk: „... committamus sortem nostram sibi, uti primum de ea cogitavit et etiam fixis principiis superstruxit”; a másik levelében: „Amit régen meggondolt s amihez fogott, azt végére is hajtja”.

³⁷ Ráday: „Azt mondotta, hogy azzal, privatum vagy publicuin exercitium, fog-e adódni az újonan most adandó ecclesiákban, azzal ne törődjünk, elég az, hogy in usum liberi religionis exercitii bemehettünk”. Prónay: „Nos non de-

Megkérdezte, hány egyházuk van jelenleg s körülbelül mennyi új templomra volna szükségük és amidőn a követek felekezetenkint 150–200-ban jelölték meg a számot, igényeiket nem találta túlzottnak. Nem hallgatta el, hogy a primás előtte 1000–1000-re becsülte a várható templomépítkezéseket, a költségeket pedig egyenkint átlag 5000 forintra, úgyhogy ily módon legalább 10 milliónyi összeg előteremtése hárulna a protestáns jobbságra, s csak annál nagyobb megalégedéssel fogadta Prónay megnyugtató felvilágosítását, hogy nekik nem kellene díszes templomok, hanem beérik olyan oratóriumokkal, amelyek felépítése legfeljebb 2000 forintba kerül. Érdekelte, hogy mennyi volna a papok fizetése és csodálkozva vette tudomásul, hogy a követek évi 300 forintra gondolnak, sőt, hogy van Magyarországon sok egyház, amelyek lelkészeinek jövedelme minden naturáléval sem megy ennyire föl.

Azon kérdések közül, amelyeket a türelmi rendelet függőben hagyott, kettő került elő a beszélgetés folyamán – valószínűleg azzá lett ugyanis a kihallgatás, mert az uralkodó megengedte, hogy hozzá is intézzenek kérdéseket, amelyekre azután „azonnal egyenesen felelt” – az iskolázás és a stóla. Az elsőre vonatkozólag azt a megnyugtató kijelentést tette, hogy nem fog a protestánsok megkérdezése nélkül határozni, majd meleg dicsérével emlékezve meg a debreceni és sárospataki iskolákról, biztatta Prónayt, hogy az evangélikusok is állítsanak fel hasonló főiskolát Pozsonyban. A stóla rendezését már nem ígérte közeli időre, mivel a protestánsok szolgálmányai nélkül a katolikus plébánosok sok helyütt nem élhetnének meg. Felfedte azonban tervét: előbb a cassa parochorumot akarja annyira felduzzasztani, hogy belőle a kevés hívővel rendelkező plébánosok jövedelmét pótolhassa; ha ezt elérte, a protestánsok mentesülnek a stóla alól. Mivel a deputátusok úgy látták, hogy az uralkodó e kérdés felől nincs kellőleg informálva, mert azt hiszi pl., hogy a régi nyilvános gyakorlatú helyeken is a plébánost illeti a stóla, siettek megadni a felvilágosításokat s így természetesen nem hallgatták el, hogy a filiákban alig két évtized óta érvényesül kötelezettségük.

A kihallgatás nem hozott új eredményeket és így nem határkő a türelmi rendszer megvalósulásának útján. Azokat a problémákat ugyanis, amelyek további lépések kiinduló pontjai lehetnek volna, a kiküldöttek vagy nem említették fel, mint a zsinatot, a konzisztóriumot, vagy megalégedtek velük kapcsolatban az ígérettel, hogy nézeteiket annak idején még előadhathatják, mint az iskolaügy reformjánál. Annál nagyobb azon-

bere distinctionibus privati vel publici exercitii immorari, pro initiis sufficienti qualecunque habere”.

ban a kihallgatás hatása a protestánsok megnyugvása szempontjából. Eloszlathatták aggodalmaikat, amelyeket a katolikus közvélemény határozott ellenszegülése, a türelmi rendelet eddigi eredménytelensége ébresztett bennük és meggyőződhetek, hogy van egy ember, aki hajlíthatatlan, aki hisz a sikerben és ez maga a fejedelem. Az is feltűnhetett előttük, hogy az uralkodó, amidőn államának polgárai közt békét, nyugalmat óhajt megteremteni, nem éri be azzal, hogy a hasznossági elv segítségével zavartalan egymás mellett élésüket biztosítja, hanem kész magára venni az érzelmek megváltoztatásának emberi erőket felülmúló terhét is. „Véghez viszi – hallották ígéretét – hogy a katolikusok hozzá hasonlóan fogják szeretni a protestánsokat”. Amidőn ezt a lélekből fakadó biztatást megértették, elűzhették aggodalmuk utolsó foszlányát és megnyugodhattak, hogy a türelmi rendelet nem marad írott szöveg. De a távolabbi jövőre is kaptak reményt keltő biztatást. József intéséből, hogy most elégedjenek meg a rendelet nyújtotta kedvezményekkel és így segítsék őt célja elérésében, nem alaptalanul következtették, hogy az uralkodó még nem tekinti kiépültnek tolerancia rendszerét.³⁸

De még más tekintetben is volt hatása az audienciának. A kép, amelyet a magyar protestantizmus Józsefről festett meg magának, a közvetlen beszélgetés hatása alatt nyerte el nem egy vonását. Amíg eddig inkább csak azt a fejedelmet látták benne, aki – elsőnek háza tagjai közül – nem kezeli őket az állam titkos belső ellenségei gyanánt, most mint igazi jóakarójukat ismerték meg, aki közel engedi őket szívéhez. A tartózkodó, sőt nyersen rideg modor mögé ugyanis most nem rejtette el énjét József, nem úgy, mint akkor, ha olyanokkal került szembe, akiket az állani terheinek érzett. Mint mindig, ha méltatlanul üldözöttekkel beszélt, megnyitotta szívét, amely oly telve volt a részvét érzelmeivel. Nem a leereszkedő fejedelem volt, aki csak jólneveltségből, vagy számításból mutat érdeklődést. „Levetve minden majestást, mint az emberi nem barátja, mint apa fiaival, pap híveivel, beszélt velünk”, – összegezte benyomásait Prónay, megegyezően követársának impresszióival. A számukra feledhetetlen élmény, amint a távolság növekedésével a társadalomnak egyre szélesebb rétegeiben lett ismeretes, tovább fokozta a közvetlenséget. Amikor Ocsai Balogh Péter három hétre a kihallgatás után a Prónaytól nyert értesü-

³⁸ Hasonló biztató kijelentést tett József néhány nappal előbb a győri evangélikusok előtt, mint az Pázmány József beszámolójából kitűnik: „...hanem ez egy még ad egy kis jobb reménységet, hogy inter discursum azt is mondotta ő fölsége: quod uno ictu non possint omnia ferri”. (Evang. egyet, egyház ltára. I. b. 7.; 19.)

lését tovább adta, már azt írta, hogy József úgy szólt a követekekhez, „amint beszélhet a testvér testvérével, vagy az igaz szabadkőműves barát a másikával”. Ez a kijelentés bizonyosságra, hogy a protestantizmus bizalommal látta sorsát József kezében. A bizalom pedig most megnyugvást jelentett.

2. A katolikusok állásfoglalása.

Sem Józsefnek, sem tanácsadóinak nem kellett ily sokáig várniok, hogy a másik fél, a magyar katolicizmus felfogásáról értesüljenek. A kormányhatóságok gondoskodtak, hogy az uralkodó és környezete ne legyen kétségben a felől, hogy a türelmi rendelet Magyarországon a katolikusokra kínos, elkedvetlenítő hatást gyakorolt. Nem volt számukra nehéz feladat ez a beszámolás, különösebb megfigyelő képesség sem kellett hozzá. Elég volt, ha a maguk érzelmeit ecsetelték. Nyugodtak lehetnek, hogy ezt téve a magyar társadalom katolikus részének felfogását tükrözik vissza. Mivel ők, szolgabírótól kancellárig, nem pártatlan tényezők az uralkodó részéről megindított harcban, s nem a szenttelen bürokráciát képviselik, hanem magát a katolicizmust, a klérust, amelynek hatása átjárja egyéni életüket is, jelentéseik sem egyszerűen tényeket sorolnak fel. Beszámolóik mindig tartalmaznak javaslatokat, amelyekkel az uralkodót protestánsellenes irányban akarják befolyásolni. És ha ezt nem is sikerül elérniök, cselvetéseikkel időnkint feltartóztatják a türelmi politikát, megtörik érvényesülésének útját. A kormányzati szerv működése ezért jelenti jóidéig a magyar katolicizmus ellenállásának egyik részletét, az alant kavargó hangorkánnak nem csendesítését, hanem átalakítását ható energiává.

A katolikusok bosszankodása, elégedetlensége³⁹ legelőször azokon a megyei közgyűléseken tört felszínre, amelyeken a főispánoknak vagy az adminisztrátoroknak a türelmi rendeletet ki kellett hirdetniök. A legelső főispán, aki – már dec. 11-én – eleget tett a parancsnak, a barsi volt, példáját azonban kevesen követték. A legtöbb megyében csak február és március havában került sor a leirat felolvasására.⁴⁰ A katolikusok a publikációt a legkorlátozottabb értelemben véve, a közhírré tétel érdekében vonakodtak bármit is tenni, ellenben a rendelet elleni tiltakozásukat mint az egész megye feliratát

³⁹ Ifj. Ráday Gedeon írja 1781. dec. 21. Pest, ajának: „Az kegyelmes resolutio itt felette nagy zendülést okozott, nem tagadhatják, ha titkolni akarnák is, búsulásukat, sőt bosszankodásukat, az többi között Gr. Sigrái azt veszi legrosszabb néven, hogy ő Felsége tolerantia színe alatt hozta bé (az mint ő mondotta) az egyenlőséget”. (Ráday-ltár.)

⁴⁰ M. kanc. 1004/1782.

akarták felküldeni. Mivel a gyűléseken megjelent protestánsok mindkét eljárást sérelmezték, adva volt a lehetőség, hogy párás viták robbanjanak ki és a katolikusok méltatlankodásuknak nem annyira az uralkodó, mint inkább a jelenlévő protestánsok ellen irányuló élel adjanak kifejezést. Mindenütt a helyi viszonyoktól függött, hogy a katolikusoknak milyen mértékben sikerül elhatározásukat megvalósítani. Máramaros megyében, noha számra kevesen voltak, de a tisztikar közülük került ki, a rendelet szövegét beírták ugyan a jegyzőkönyvbe, de cirkulárával való kihirdetését megakadályozták, viszont feliratukat a megyei rendek összességének nevében szerkesztették meg, mitsém törődve a protestánsok tiltakozásával, úgy hogy ezek kénytelenek voltak a gyűlésről kivonulni, kétségbe vonva, hogy a magisztrátus távollétükben a megye pecsétjét egyáltalán használhatja. Érthető ezek után, hogy itt a helyzet annyira elmérgesedett, hogy hónapok múlva és az uralkodó ismételt közbelépésével, parancsokkal és vizsgálatokkal lehetett csak a nyugalmat helyreállítani.⁴¹ Ahol a protestánsoknak több szerencsájük volt, vagy az első perctől fogva ügyesen és óvatosan taktikáztak, az eredmény – katolikus szempontból – kevésbé volt tetszetős, ha t. i. eredménynek nevezzük annak a látszatnak a biztosítását, hogy az illető megye teljes egészében ellenzi a türelem gondolatát.

Mindenképpen tanulságos részletesebben megismernünk annak a megyének az állásfoglalását, amely a politikai életben hovatovább a vezető szerepet ragadta magához. Pest megye közgyűlésén ugyanis – mert erről fogunk bővebben szólni – a heves vita olyan, első pillanatra csekély jelentőségű szavak és intézkedések körül folyt, amelyeket csak egy szívósan, minden talpalattnyi hely megtartásáért körömszakadtáig küzdő fél – a katolikus társadalom – próbálhatott védelmi rendszerré kiépíteni.⁴²

Az ügyeskedés azzal kezdődött, hogy a főjegyző „otthon felejtette” az adminisztrátor kíséző levelét és csak a protestánsok követelésére hozta el. Felolvastatván a levél, kiderült, hogy az adminisztrátor a leirat jegyzőkönyvbe foglalását, közhírré tételét, végrehajtását parancsolta meg, továbbá a nép felvilágosítását, hogy a szöveg helytelen értelmezéséből zavarok ne támadhassanak. Ezek után nem lehetett eleve visszautasítani

⁴¹ M. kanc. 5917., 7513., 8139/1782.; StR. 2974., 3867/1782.

⁴² A közgyűlés lefolyásáról, a febr. 5. és 6.-i eseményekről rendelkezésünkre állnak a jelenlévő id. Ráday Gedeon levelei Bécsben tartózkodó fiához (1782. febr. 8., 21. és 24.), továbbá Lehoczky András részletező feljegyzése. (Nemzeti Múzeum, Törzsanyag. 1781. „Religionaria” feliratú kötet, 182–4. l.). – A szűkszavú hivatalos jegyzőkönyv (Pest m. levéltára, 1780–83. évi közgyűlési jegyzőkönyv, 488. l.) csak a hivatalos határozatokat tartalmazza.

a protestánsokat, mivel ők csak azt kérték, hogy a közgyűlés pontosan az utasítások szerint határozzon és járjon el; az engedelmség nyílt megtagadására a katolikusok mégsem gondolhattak. Az első felszólaló, Patacsics kalocsai érsek tette meg az indítványt, amely oly sok közgyűlésen hangzott el a türelmi rendelettel kapcsolatban: Kérje a megye a királyt, hogy az ország törvényeit tartsa meg, a katolikusokat pedig kiváltságaikban és jogaikban őrizze meg. Javaslatához csatlakozott a legelőkelőbb világi nagyúr, Gr. Károlyi azzal a kijelentésével, hogy az uralkodót, akiért ő különben életét és vérének kész áldozni, miután megerősítette a kiváltságokat, szabadon kérhetik a katolikus előjogok megtartására. Ezt a szép szavakkal körülírt gondolatukat a felirat nyíltabban így fejezte ki: A vallásügyet bocsássa az uralkodó országgyűlési tárgyalásra, mivel csak az hivatott változtatást eszközölni.⁴³

A protestánsok vezetői – Tihanyi Dániel, Pongrácz Boldizsár, Prónay László, id. Ráday – kifejtették jól ismert álláspontjukat, hogy az 1715.-i törvény értelmében az uralkodót illeti vallásügyekben a döntés és hozzáttették: Ha eddig tetszetek a katolikusoknak a királyi leiratok, akkor most se békétlenkedjenek a forma miatt. Azzal az indokolással, hogy a katolikusokat sérelem nem érte, hiszen a rendelet a törvényekben biztosított jogokat erősíti meg, megtagadták hozzájárulásukat a közös felirathoz, kérték ellenben, hogy a katolikusok beadványához csatolják az álláspontjukat ismertető deklarációt. Két óránál jóval tovább tartott most a disputálás arról, hogy a reprezentáció a megye nevében készüljön-e el vagy sem. Az érsek érvét, hogy a katolikusok teszik ki a többséget, tehát elhatározásuk a megye döntését is jelenti, Rádayék a Telekitől tanult okoskodással utasították vissza: A számbeli túlsúly csak polgári ügyekben érvényesülhet, de nem vallási kérdésben; ez ugyanis kétoldalú szerződéseken nyugszik, amelyeknél a természetjog és a nemzetközi jog szerint a felek helyzete, függetlenül attól, hogy hányan képviselik, teljesen egyforma s így csak közös elhatározásukkal módosíthatók. „Következőleg, ha protestáns részről csak egyetlen egy személy maradna is ebben a megyében, annak vallási kérdésben éppen olyan erős szava és joga volna, mint az egész másik katolikus félnek, bármily nagyszámú is lenne az.”

Nem maradtak el, mint az már történni szokott, a civódás hevében meggondolatlanul kiejtett szavak és a nyomukban felzúgó tiltakozások sem. A főjegyző bizonyítgatására hogy a katolikusok inkább mondhatják magukat universitas-

⁴³ A megye felirata: helytt. Okolicsányi 1782. f. 6. pos. 56. No. 1840. másolata: ev. egyet, egyház ltára. I. b. 1.; 24.

nak, mivel közöttük mind a négy statusból valók vannak, úgy-mint prelátusok, bárók, nemesek és városok, a protestánsok pedig csak az egy nemesi rendre szorultak, az evangélikus br. Hellenbach György szenvedélyesen kérdezte, vajjon őt nem tartják-e mágnásnak, az öreg Ráday pedig a Pest megyében birtokos Teleki és Toroczky grófi családokra hivatkozott cáfolat gyanánt.

A vitának ebben a szakaszában feltűnő és váratlan esemény történt. Egy katolikus szolgabíró, Laczkovits alispánnak a fia nyilatkozatot terjesztett elő, amelyet, mint mondotta, katolikusoktól kapott, akik közül egyesek részt vesznek a tanácskozáson, nevüket azonban csak később szándékoznak felfedni s deklarációjukban elismerik József intézkedéseinek jogosságát.⁴⁴ A közgyűlés azzal a megjegyzéssel, hogy ismeretlenek nyilatkozatát nem veheti figyelembe, napirendre tért ugyan a kibékülés első bátortalan kezdeményezése felett s így annak a hivatalos jegyzőkönyvben sem maradt nyoma, azonban bizonyára ez az incidens is közrejátszott, hogy a hangulat engedékenyebb lett. Most már nemcsak arra voltak hajlandók a katolikusok, hogy jegyzőkönyvbe vegyék a protestánsok nyilatkozatát, szövegét pedig a felirat mellé csatolják, hanem beleegyeztek, hogy a megye egyszerűen csak a tényeket mondja el és tárgyilagosan jelentse, hogy a leirat felolvasatván, a katolikusok ilyen meg ilyen írást adtak be, a protestánsok pedig erre ezt a nyilatkozatot tették. Másnapra a nótárius elkészült a felirat fogalmazványával, bizonyos kétértelmű szavak miatt azonban szinte hevesebb vitatkozás támadt, mint az előző napon. Miután ez is véget ért, sor került a türelmi rendelet kihirdetésének és végrehajtásának a kérdésére.

A protestánsok a szóról-szóra való kurrentálást kívánták, vagyis a teljes szövegnek a szolgabírák útján való közhírré tételét, a katolikusok ellenben vitatták, hogy a kihirdetés mindaddig nem történhetik meg, amíg az uralkodó nem válaszolt a feliratra. Ekkor derült ki, miért volt oly fontos a felirat formájának megállapítása. A protestánsok ugyanis most arra hivatkozhattak, hogy a megye már elfogadta a rezolúciót, hiszen a maga nevével semmit sem reprezentált az uralkodónak, hanem csak mellékelte a két fél írásait, következésképpen szabad késlekednie a végrehajtással. Az érvelés olyan meggyőző volt, hogy a katolikusok kénytelenek voltak beadni a derekukat és belenyugodni a szokásos kihirdetésbe.

A vita azonban még mindig nem ért véget, mert felme-

⁴⁴ Id. kéziratosa kötet, 184. skk. l.: „... tolerantiam illam, quam moderna resolutio regia pro obiecto habet et quae praecise homini christiano alioquin propria est, in quaestionem sumi non posse”.

rült a kérdés, hogy mi történjék a leirat eredeti szövegével; a megye levéltárában helyezték-e el, mint a protestánsok óhajtották, vagy – mint a másik fél hangoztatta – visszaadják-e a főispánnak, akihez az uralkodó is intézte. A protestánsok így érveltek: Ha a főispán meghal, családja levéltárában nem maradhat a leirat, ha pedig az új főispán kezébe jut, a szüntelen vándorlásban elkallódhatna, következésképp csak a megyénél lehet a helye. Azonban nem sikerült volna elfogadtatni véleményüket, mivel valóban az volt a szokás, hogy a kifejezetten a főispánokhoz intézett rendeleteket a megye nem tartotta magánál, ha nem támad az a mentő gondolatuk, hogy az adminisztrátor levelét vegyék zsinórmértékül, vájjon visszakerül-e az iratot. Természetesen erre vonatkozólag nem tartalmazott utasítást a levél s így a leirat a megyei levéltárba került, de csak ideiglenesen, amíg az adminisztrátor nem intézkedik felőle. S mivel most már igazán nem találhatott alkalmat a szóváltásra sem egyik részről a bizalmatlanság, sem másik részről a féltékenység és alig titkolt vágy, elgáncsolni a türelmi politika intézkedéseit, a küzdő felek szétváltak. Itt éppen úgy, mint azokon a megyegyűléseken, amelyeken sem a protestánsok, sem a katolikusok nem képviseltek megsemmisítő fölényt.

Ahol ugyanis a protestánsok nagy többségben voltak, mint Ungtől, Zempléntől lefelé az északkeleti, tiszai megyékben, ott a katolikusok kudarcot vallottak s így a kihirdetés akadálytalanul megtörténvén, reprezentáció sem készült. Tehát Borsod megye közgyűlésén hiába terjesztette elő az egi nagyprépost a stereotip javaslatot, hogy az uralkodótól kérjék a vallásügynek országgyűlésre halasztását, br. Barkóczy főesperes pedig még tovább menve, hiába ajánlotta, hogy még a rendelet tudomásulvételét is tartsák függőben a diétáig, a közgyűlés határozata ellenükre ütött ki.⁴⁵ Máshol azonban a protestáns kisebbség nem jutott szóhoz és így kénytelen volt elviselni, hogy megyéje az ő nevében is tiltakozzék.⁴⁶

⁴⁵ Az 1782. ápr. 15.-i közgyűlés jegyzőkönyvének másolata: ev. egyet. egyház, ltára, I. b. 1.; 24. – U. o. Zemplén megye febr. 18.-i határozata, hogy a rendeletet közhírré téteti.

⁴⁶ A nyomasztó katolikus fölény érvényesülésére jellemző Heves megye közgyűlésének lefolyása. Itt az egi püspök, gr. Esterházy Károly a főispán aki mindjárt bevezető szavaiban törvényekbe ütközőnek mondja a rendeletet és feliratot javasol. Utána a két alispán tovább fonja a fonalat, sőt egyikük hangsúlyozza, hogy unokáik lelkére is vigyázniok kell, „különben megbánjuk mi és maradékink ötven esztendő múlva is még születésünket is”, mire a többi felszólaló kötelességszerűen bejelenti csatlakozását a főispán javaslatához. Nem érdektelen az országos politikában később nagyobb szerephez jutott Almássy Ignác rabulisztikus fejtegetése: „Hogy a resolutio törvény ellen van az értjük. Az is bizonyos, hogy a catholica religionak mindenkor praedominiuma

A pestihez hasonlóan csak Hont és Gömör megye felirathoz sikerült deklarációt mellékelnie, máshol ellenben nyersen háttérbe szorították őt. Így történt többek között Pozsony megye közgyűlésén, ahol a leirat felolvasása után hiába jelentették be képviselői, hogy nem járulnak hozzá semmiféle felterjesztéshez s másnap hasztalan kérték, hogy legalább iktassák jegyzőkönyvbe írásban beadott nyilatkozatukat, amely szerint ők hálát éreznek az uralkodó iránt jótéteményeiért, még ezt is elolvasás nélkül kapták vissza, sőt oly szemrehányásokban részesültek, amelyek a rendiség korában a legsúlyosabbak voltak, mert azzal vádoltattak, hogy ellenszegülésükkel „statum in statu” formálnak és szeparálják magukat.⁴⁷ Még oly megyékben is, ahol pedig a főispán minden igyekezetével rajta volt, hogy ellenkezés nélkül fogadtassák el a leirat, keresztül húzták a katolikusok a számításokat. Nyitra megyében, noha a főispán nem járult hozzá a tiltakozáshoz és a klérus hallgatott, elég volt az alispán felszólalása, hogy elhatározottassák a felirat,⁴⁸ sőt még Szerém megyében is, ahol pedig alig volt nemesség és így a központi hatalom képviselőjének befolyása szinte korlátlanul érvényesült, a katolikusok ellenszegülése elgáncsolta gr. Balassa Ferenc főispánnak, minden udvari kezdeményezés hűséges szolgájának terveit és a közgyűlés a helyett, hogy megígérte volna a rendelet végrehajtását és hivatkozva a magyar szigetek vallásgyakorlatára, meg a református megyei mérnökre, büszkén hangoztatta volna, hogy az ő körében mindaz már rég megvalósult, aminek elérésére az uralkodó máshol csak törekszik,⁴⁹ a többi megyével megegyező tiltakozást készített.

A katolikusok reménykedése, hogy felirataikkal sikert érhetnek el, nem volt indokolatlan. Következétesen országgyűlés összehívását kérték, addig pedig függőben akarták hagyni a vallásügyet, vagyis a türelmi rendeletet végrehajthatlanul. Eljárásuk nem volt szokatlan és így nem is lehetett kifogásolni. József sem ütközött meg rajta, a „szabad nemzettől” a tiltakozás jogát nem akarta elvenni. Valószínű, hogy a megyei

volt s magok sem tagadják a protestánsok. Tehát csak azt az időt kell felvenni, amidőn a protestánsok virágzóbb állapotban voltak, amely eránt szól a linczi és bécsi pacificatio. De ezen resolutio azon pacificatiókkal meg nem egyezik, tehát nekem mint ezen tekintetes nemes vármegye érdemtelen assessorának kötelességemben áll, hogy magamat eö excellenciája declaratiójához kapcsoljam”. (A beszédek szövege: Ev. egyet. egyház ltára. I. b. 1.; 24.)

⁴⁷ Mihályfalvi ágens beszámolója Rádayhoz, Ráday-ltár, 1237. és 1238. szám.

⁴⁸ U. a. 1238. sz.

⁴⁹ Balassa 1781. dec. 6.-i levele az alispánhoz, fogaim. Balassa-ltár, Nemzeti Múzeum.

közgyűlések résztvevői éppen úgy hittek abban, hogy együttes fellépésük sikerrel fog jární, mint a helytartótanács, amelyet reménykedésében bizonyára megerősítettek a primás és a püspökök egymásután befutó tiltakozásai. Bár nem lehetett hivatkozni az egész ország elutasító magatartására, mert csak 22 magyar és 7 szlavón-horvát megye, továbbá Pest, Eger meg Varasd város küldték el idejekorán felirataikat,⁵⁰ a klérus fellépését hozzászámítva, nagy súlyt jelentett ennyi törvényhatóság állásfoglalása. Annyit mindenesetre, hogy a protestánsok aggódjanak,⁵¹ a katolikusok reménykedjenek, a helytartótanács és kancellária pedig a közhangulatra hivatkozva egyetlen lépést se tegyen a rendelet végrehajtása érdekében. És éppen ez volt a leglényegesebb. A protestáns falvak tehát hiába adták be kérvényeiket a helytartótanácsnál, ez félretette őket, okul hozván fel, hogy meg kell várnia a feliratokra leérkező határozatot⁵² s ugyanilyen indokolással gátolták meg a szolgabírák a prédikátorokat, hogy kötelességüket teljesítsék.

Somogy megye márc. 15.-i közgyűlése, amidőn Zsolnai Dávid püspöki vikárius méltatlankodva jelentette be, hogy a protestáns lelkészek kezdenek kijárni a falvakba temetni és ezzel sértik „az igaz katolikus vallás papjainak nemzetünk megtérésével született jogát”, készségesen intette meg a „heterodoxusok papjait”, a kiküldött szolgabíró pedig külön is a gígei református prédikátort, figyelmeztetve, hogy ne próbáljon oly helyekre menni, ahová „se nem szokott, se nem merészelt”. Ez a szolgabíró a vidéki kiskirályok hangján fejezte ki oly sok társának meggyőződését: „Ezen vármegyében azon királyi edictum nem acceptáltatott, addig is, míg repraesentationkra újra ő felsége resolutioja több nemes vármegyéknek rescriptumai szerént is nem érkezik, arra való nézve res in priori suo statu persistere debent”. Pedig a klérus sérelme inkább csak látszólagos volt és így presztízsből ragaszkodott „jogaihoz”. Maga a vikárius ismerte el ugyanis, hogy a szóbanforgó evangélikus és református jobbágyok inkább maguk hantolják el halottaikat „állati tetemek gyanánt”, semmint-hogy elhívjanak egy katolikus plébánost.⁵³

Általában a filiák körül volt a legtöbb nézeteltérés. A közelmúltban itt bezárt templomokat, ha elvételük még nem

⁵⁰ Felsorolja őket a kancellária 1782. ápr. 12.-i előterjesztése (*Iratok*). Gömör megye és a jász-kun kerület felirata már nem jutott az uralkodó elé, mivel elkéssetten érkeztek. (M. kanc. 2218. és 1966/1782.)

⁵¹ Ifj. Ráday Gedeon 1782. jan. 20. Pozsonyból írta apjának, „nem bizonyos, ha oly sok rescriptumra [felíratra] való nézve felséges urunk is nem fogja é maga rendelését visszahúzni”. (Ráday-Itár.)

⁵² Ugyanaz írja, hogy a helytartótanács a kérvényeket seponálja.

⁵³ Az iratok másolatai Ráday-Itár, 1273., 1274., 1281. sz.

volt jogerős, a protestánsoknak vissza kellett kapniok. De mert a katolikusok erről hallani sem akartak, sőt – mint az imént láttuk – még a prédikátorok megjelenését is akadályozták, elkeseredésük annyira fokozódott, hogy néhány helyen önhatalmúlag levették a pecsétet az oratóriumok ajtajáról. Az önkénykedés, bármennyire érthető, jogtalan volt, menthetetlen és kihívta maga ellen a hatóságokat, főleg ha zavargások kísérték. De nemcsak ezeket a komolyabb kilengéseket, hanem a határvonal legcsekélyebb átlépését is számon tartották a katolikusok, még ha nem is érte őket kár és esetleg névtelen jelentésekben siettek a hatóságok tudomására hozni azokat,

A kilengések következményeitől a magyar katolikus társadalom nagyon sokat várt; nem kevesebbet, mint az uralkodónak arra a belátásra jutását, hogy a protestánsok érdemtelenekegységére, jóindulatára s így részben vagy talán egészben is visszavonja türelmi rendeletét. Jellemző, hogy még a kalocsai érsek is – 1781 karácsonya előtt – „felette nagy örömmel” beszélt társaságban, hogy Nagykőrösön néhány debreceni tógátus a plébánost összeverte s hajánál fogva ilyen kiáltások közt rángatta volna: „Te nem ide való vagy, azért húzunk ki az házadbul”.⁵⁴ A rettegés, amely a protestáns urakat ezekre a hírekre elfogta, nem volt kisebb, mint a katolikusok öröme. Nem is akarták elhinni, hogy igazak lehetnek a mendemondák – a nagykőrösi esetről valóban mélyen hallgat minden forrásunk – de maguk is tartottak attól, hogy az esetleges meggondolatlanságok súlyos következményekkel járhatnak. Kitűnik ez 1781 decemberi pilisi tanácskozásuk határozatából, amelynek értelmében a szuperintendensek útján intették a népet, hogy tartózkodjék minden önhatalmú eljárástól, szóban és tettben pedig egyaránt mérsékletet tanúsítson.⁵⁵ A leplezetlen öröm, amellyel a katolikusok az excessusok híreit gyűjtögették, számontartották, megleli magyarázatát az elmúlt évtizedek történetében, amelynek tanúsága szerint nem egyszer kiprovokált ellenszegülés büntetéséül sikerült a protestáns templomokat elvételni. A helytartótanács egyik felterjesztésében, amellyel 1782 tavaszán (márc. 18.) hét esetet bejelentett az uralkodónak, Okolicsányi, a püspök-helytartótanácsos is ettől a reménykedéstől vezetettve sorolta fel a kilengéseket és bizonyít-

⁵⁴ Ráday Gedeon beszéli el apjához intézett 1781. dec. 21. Pest, levelében az esetet, amelyet Bretschneidertől hallott.

⁵⁵ A határozat így szól: Ad praecavendum illud, ne plebs ex nimia praefidentia aliquid committat, quod S. M.-i ingratum esse posset, superintendentibus insinuandum erit, ut sibi subiectos commineant, ne quidpiam sine scitu et autoritate suorum inspectorum proprio motu agant, sed in omnibus ab illis consilium expetant moderationemque omnem tam verbis, quam factis contestentur. (Ev. egyet. egyház ltára, I. b. 1.; 15.)

gatta, hogy a türelmi rendelettel mennyire nem lehet azt a célt elérni, amely az uralkodó előtt lebeg: a béke biztosítását. A protestánsok ugyanis – mondotta – mértéktelen igényeikkel és cselekedeteikkel felkavarják a nyugalmat, az igazgatást pedig, amely oly hosszú időn át akadályoktól nem késleltetve teljesítette hivatását, szándékosan felforgatják a köznek és egyeseknek óriási kárára.⁵⁶

⁵⁶ „... evidenter patet, pacem et tranquillitatem ... insolitis, illicitisque illiusmodi acatholicorum praetensionibus actisque et factis prorsus indebitis turbari potius, quam constabiliri, ipsamque publici administrationem tot retroactis saeculis pacifice pertractatam et stabilitam in diversas confusionem; et perturbationes perniciosas sane acatholicorum consiliis studiose agi atque praecipitari, enormi profecto tam publici, quam privatorum damno et praeiudicio”. (M. kanc. 1522/1782.)